

ÚVOD DO TYPOLOGIE KAUZÁLNÍHO MYŠLENÍ

JAROMÍR BARTOŠ

Jak je do jisté míry známo, vznik pojmů *příčina* a *účinek* byl úzce spjat s lidskou prací. Práce, kterou člověk vytváří nějaký výrobek, a částečně i jakákoliv jiná činnost člověka byla dějem, z kterého postupným abstrahováním vznikl základní model kauzálního vztahu: *příčina vyvolává účinek*. Některé z termínů, užívaných v různých jazycích pro kauzální kategorie dodnes dosvědčují, že původně sloužily k myšlenkovému zachycení (lidské) činnosti a jejich produktů: *příčina*, *účinek* (a podobná slova jiných slovanských jazyků), *effectus* (a odvozená slova románská), *Wirkung* a jiná slova etymologicky zcela průhledná. Myšlenka „učinění“, „způsobení“ anebo příbuzná myšlenka „zavinění“ (je v různých formách zafixována v jiných slovech pro příčinu: *aitia* causa, Ur-sache) se však záhy stala základním výkladovým prostředkem i pro objektivní vztahy mimolidské. Klasickým dokladem jsou *aitiologie* Demokritovy, kde někdy nevíme, zda máme překládat „příčina“ nebo „vina“.

Filosoficky ještě závažnější je fakt, že potřebami lidské praxe je kauzální myšlení formováno dodnes. Proto v době, kdy vědy (a zejména duchovědy) užívají složitých postupů dialektických či strukturálních, kauzální schéma je většinou velmi prosté: (jedna) *příčina* → (jeden) *účinek*. Takovéto postupy — řečeno slovy Leninovými — vyjímají z všeobecné souvislosti jeden vztah a velmi jej zjednodušují. Tato tendence k zjednodušení není dána jen odvozením z modelu lidského zásahu do světa, z modelu *člověk* → *věc jím učiněná*; má svůj zdroj i v potřebě redukovat složitou realitu na souhrn vztahů, které jsou relevantní vzhledem k účelu, za jakým skutečnost pozorujeme, popisujeme a hodnotíme, ať už ve vědě nebo v praktickém životě. Toto zjednodušování se děje způsobem, který má svou vlastní zákonitost; měli jsme možnost zabývat se tím v jiné studii.¹

Předmětem zkoumání v tomto příspěvku jsou složitější formy kauzálního myšlení. Pokusíme se uvést řadu základních typů kauzálních výkladů, a to postupně počínaje nejjednoduššími. V omezené míře — aby se příliš neporušil přehledný ráz pojednání — podáme charakteristiku jednotlivých typů kauzálního myšlení a připomeneme i některé názory, týkající se některých forem kauzálních postupů. Protože těchto forem je velmi mnoho, musí náš přehled mít do jisté míry formu deskriptivní a klasifikační. Je to nezbytné, má-li se podat obraz kauzálního myšlení a odvodit některé obecnější filosofické závěry.² — V běžném

¹ Srov. J. Bartoš, *Kauzalita a homo faber*, Filos. časopis ČSAV, č. 2, 1968.

² Při podávání přehledu, bohužel, nebylo možné opřít se o užitečné vzory. V nemarxistické literatuře existují práce, jejichž tématem jsou myšlenkové formy (např. kniha H. Leiseganga, *Denkformen*, Berlin, de Gruyter, 1951), nezabývají se však kauzálním myšlením. Modely kauzálního myšlení se zabývá práce H. M. Blalocka, *Causal Inferences in Nonexperimental Research* [The University of Carolina Press, Chapel Hill (1964?)]. Kniha se však zabývá pouze relativně jednoduchými modely a horizont pojednání je omezen pozitivisticko-scientistním rázem amerického myšlení.

životě, v oblasti ekonomické, politické a z velké části i ve vědě bývají úvahy o kauzálních vztazích formulovány v přirozeném jazyce, kterým je každý historicky vzniklý národní jazyk. Proto budeme přihlížet k pojmovým soustavám zakotveným v přirozených jazycích (nikoliv k málo frekventovaným umělým pojmovým soustavám).

Základní typy kauzálních výkladů

Původní forma kauzálního schématu — (jedna) *příčina* → (jeden) *účinek* — dominovala v lidském myšlení po velmi dlouhou dobu. V singuláru je termín *αἰτία* (nebo jako neutrum *αἴτιον*) užíván v dochovaných zlomcích Demokritových, v singuláru uvažují o „vyvolávající příčině“ Aristoteles a jeho středověcí následovníci.³

Zjednodušené kauzální schéma je typické pro teoretické myšlení staršího novověku. Přispěla k tomu zejména mechanistická koncepce pohybu, jejíž některé stěžejní pojmy („působení“, „síla“), a rovněž celková konstrukce a motivace myšlení mají jisté praxeologické rysy. Podobně úzce chápali kauzální schéma osvícenští materialisté 18. století,⁴ pro něž pojmy kauzality a determinovanosti částečně splývají. Skutečnost, že v německé pokantovské filosofii mají kauzální kategorie jen omezenou funkci, má svou příčinu právě v tom, že kauzálním schématem fixovaným v jeho původní jednoduché podobě nebylo možno vyjádřit složitější vztah.

Funkčnost schématu (jedna) *příčina* → (jeden) *účinek* v běžném životě a v běžné praxi (spolu s působením filosofické a vědecké tradice) dodává zjednodušené kauzální formě takovou perseveranci, že pokusy o dokonalejší interpretační postupy se kauzální terminologií vyhýbaly. K pokusům o vytvoření složitějších myšlenkových postupů dochází proto především ve filosofii idealistické (zejména v německé klasické filosofii), která nebyla vázána materialistickými, a tedy kauzálně-mechanistickými tradicemi.

Postupně se však poznatek o složitosti dění prosazoval i v myšlení těch, kdo pokládali kauzální kategorie za hlavní či jediný prostředek interpretace skutečnosti. K prvním krokům na této cestě bezesporu patří elementární poznatek, že vznik jakéhokoli jevu bývá geneticky spjat s několika různými antecedenty; že totiž zkoumaný jev má zpravidla několik příčin. Myšlenka plurality příčin byla v obecné rovině formulována řadou filosofů — Hobbesem, Bent-

³ Aristoteles ovšem uvádí několik *αἰτίων* téhož jevu. Např. v páté knize *Metafyziky* (V2 1013a) se píše, že „kov je sochy“ a „stříbro *αἴτιον* poháru“ a v následující opět, že v jiném smyslu *αἴτιον* je var a vzor. V naší práci však vycházíme z názoru, že Aristotelem uváděné varianty pojmu *αἰτία* neodpovídají novodobému pojetí pojmu „příčina“, a že moderním konceptům se blíží pouze Aristotelův pojem *αἰτίον ποιητικόν* (*causa efficiens*, „činná“ či „vyvolávající“ příčina), o němž se v konkrétních případech u Aristotela mluví vždy v singuláru. (Z analogických důvodů nebereme v úvahu Aristotelovy závěry z páté knihy *Metafyziky* 1013b–1014a.)

⁴ Srov. např. P. H. Holbach, *Systém přírody* (slov. př.), Bratislava 1955, s. 57–64.

hamem, J. S. Millem, implicitně je obsažena i v pracích teoretiků statistických metod.⁵ Nebudeme zde zkoumat kontexty, v jakých tito autoři ke svému pojetí docházejí, a zcela stranou ponecháme myšlenku reciproční — totiž představu o mnohosti následků jedné příčiny. Filosoficky i historicko-filosoficky je zajímavé, že koncepce plurality příčin nepřevládla v myšlení natolik, aby zcela nahradila obecné formulace o (jedné) příčině. V tomto směru jsou značně konzervativní i některé práce, vydané v socialistických státech v padesátých letech.⁶

Koncepce více příčin, které v soudobém myšlení získává stále větší vliv (a to i ve filosofických příručkách), navozuje ovšem celou řadu problémů. Pokusíme se některé z nich připomenout a jejich postupným exponováním načrtnout typologii soudobého kauzálního myšlení.

Prvním z těchto problémů je otázka počtu příčin, které při zkoumání geneze jevu hledáme. Ve shodě s běžnou empirií se obvykle předpokládá, že příčin bývá „více“ (více než jedna), „mnoho“ apod., tj. jejich počet se pokládá za variabilní.

Ojediněle se vyskytuje názor, že příčiny bývají zpravidla dvě — nebo jinak vyjádřeno — že příčina je obvykle dvojčetná, tj. má dvě vnitřní složky. Jak je zřejmé, tato koncepce nemůže být odvozena ze skutečné podoby kauzálních soudů, jak je známe z teoretického i mimotheoretického myšlení, není tedy deskriptivní běžného kauzálního myšlení. Lze ji však chápat jako výraz základnějších myšlenkových principů, pokouší se především vyjádřit ontologický model jsoucna a sekundárně i normu pro kauzální výklady jsoucna.

Bylo by snad možné očekávat, že s teorií dvojí či dvojčetné příčiny se u marxistických autorů setkáme velmi často. Můžeme se snadno přesvědčit, že tomu tak není. Autoři, kteří rozvíjejí takto koncipované dialektické modely, zpravidla neužívají pro vyjádření svých myšlenek kauzálních kategorií.⁷ Tato skutečnost je pravděpodobně dána mezemi tradiční, školské marxistické filosofie, především filosofie padesátých let, v níž myšlenka dialektiky a myšlenka kauzality nebyly vzájemně spjaty, to znesnadňovalo vytvoření relativně jednotného a uceleného obrazu objektivního dění. Rozpor je tu dán především rozdílnou genezí obou myšlenek: na jedné straně Hegel „negovaný“ (tj. zachovaný i pře-

⁵ Srov. P. S. Laplace, *Essai philosophique sur les Probabilités*, Paris, Chiron 1920, zvl. p. 94–132.

⁶ Dokladem staré simplifikující koncepce je výklad ve Filosofickém slovníku Judina a Rozentala — heslo „Příčinnost“, předposlední odstavec: „Učení dialektického materialismu o příčinnosti spočívá v základních následujících tezích: ... Každý jev vyplývá z určité příčiny, je následkem té nebo oné příčiny. Příčina a následek na sebe působí... Příčina vyvolává následek, ale ani následek není pasivní, působí na svou příčinu...“ Celé heslo se stále týká vztahu jediné příčiny k jedinému následku.

Tato tendence k monokauzalizmu vede také k tomu, že někteří autoři pokládají celý soubor genetických antecedentů za jednu souhrnnou příčinu. Tuto koncepci nerozebíráme, protože se od koncepce mnoha příčin liší jen slovně.

⁷ Z našich autorů můžeme na tomto místě jmenovat např. J. Cibulku; zejména práci *Přínos Marxova Kapitálu k poznání společenských zákonů* (NČSAV, 1962) a další práce (např. *Dialektika a ontologie*, Bratislava 1968).

konaný) Marxem a Engelsem, na druhé straně inspirace scientistní, zejména přírodovědná.

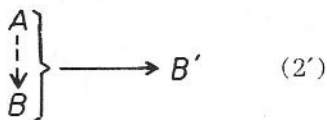
U autorů scientistně zaměřených bývá pravidlem, že při vytváření modelu dění kauzální kategorie používají a věnují jim značnou pozornost. Z československých prací můžeme připomenout např. starší studii V. Filkorna, v níž vznik následku je vysvětlen zásahem vnějšího vlivu do určitého systému; je zřejmé, že tento model byl vyvozen z představ spíše mechanistických a vyhovuje i jako model některých dějů biologických, není však už vhodný k výkladu skutečností vyššího stupně (např. společenských procesů), kde k vývoji dochází samovývojem, z vnitřních příčin.⁸ Obecněji o dvojčetné příčině pojednává drobná práce Stanislava Rosypala, v níž je rovněž uvedena řada zajímavých příkladů takových dějů.⁹

Je nesporné, že myšlenka dvojí či dvojčetné příčiny vystihuje podstatu některých dějů. Nemůže však být obecně platným modelem, protože realita je obvykle složitější a navíc velmi různotvárná a obtížně převoditelná na jediný model. Z toho plyne, že analogicky složité a různotvárné by měly být prostředky, jimiž skutečnost myšlenkově reprodukuje.

Bude užitečné, pokusíme-li se na tomto místě symbolicky znázornit kauzální formu jedné a dvojí nebo dvojčetné příčiny. Schema jedné příčiny a schéma dvojčetné příčiny lze uvést takto:

Pro jiné situace by pravděpodobně jasnějším symbolem bylo schéma

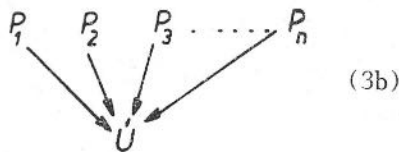
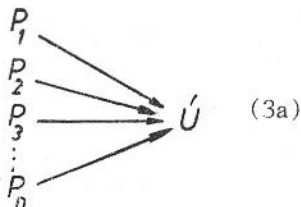
Máme na mysli Filkornem a Rosypalem uvažované případy, kdy určitý systém či struktura se vnějším zásahem pozmění (Rosypalův příklad: infekce lidského organismu Kochovým bacilem). Protože však dvojčetné kauzální výklady a jejich symbolické znázorňování nejsou speciálním předmětem našeho pojednání, nebudeme o nich uvažovat.

Symbolem koncepce mnohosti příčin by mohlo být schéma:¹⁰

⁸ V. Filkorn, *Niektoré problémy kauzality*, sborník Otázky dialektiky poznania, Bratislava 1961.

⁹ Rosypalova práce *K otázce příčinnosti v přírodních vědách* vyšla ve sborníku Ideologicko-metodologické konference přírodovědecké fakulty university v Brně, Praha 1955.

¹⁰ Pokládali jsme za vhodné pro kauzální vztah zavést schéma šipky. Přitom šipka plná $\rightarrow$ značí (asi tak jako při zápisu chemické reakce) vyvolávání, tedy jev u hrotu šipky je geneticky druhotný a časově pozdější. Šipka čárkovaná $-\rightarrow$ nebo ještě slabší tečkovaná $\cdots\rightarrow$

Jinak lze pluralitní koncepci znázornit např. symboly

$$(3c) \quad (P_1, P_2, P_3, \dots, P_n) \rightarrow \bar{U}$$

Pokud jde o příručky z pera marxistických autorů, o mnohosti příčin mluví např. V. J. Bljumberg a I. A. Suslov ve sborníku *Kategorie materialistické dialektiky*. Uvádějí jako příklad devět „příčin“, na jejichž společném působení závisí dráha dělostřeleckého náboje.¹¹ Jiný doklad lze nalézt v *Logice* M. C. Strogoviče.¹² Výčty „příčin“ u obou těchto autorů mají velmi prosté poslání: Ukazují, že dění je složité a že každý jev je geneticky spjat s mnoha jevy předchozími.

Koncepce uznávající pluralitu příčin se ovšem za určitých okolností může velmi blížit kondicionalismu. Podstata kondicionalismu, směru spjatého zejména se jménem Maxe Verworna spočívá v tom, že vznik následku se vysvětluje pouhým výčtem jevů geneticky s ním spjatých, které se zpravidla nazývají „podmínky“. Takový výklad má svou funkci při popisu uměle zjednodušených laboratorních dějů¹³ — a v této oblasti původně také kondicionalismus vznikl.

Mimo oblast laboratorního jazyka experimentálních věd a mimo pozitivistickou sociologii lze podobné kondicionalistické, resp. od nich jen verbálně odlišné multikausalistické postupy nalézt jen výjimečně; zejména běžnému neteoretickému myšlení jsou cizí. Ze zásadních důvodů, daných již potřebami života a praxe, usiluje lidské myšlení o vystižení toho, co je podstatné pro vznik zkoumaného jevu a nikoli o dlouhou enumeraci podmínek či faktorů. Mimo oblast uměle zjednodušených dějů, např. laboratorních, je kondicionalistický výčet „podmínek“ málo uspokojivou formou racionálního zachycení skutečnosti. Genetických antecedentů („podmínek“, „faktorů“ apod.) je v oblasti složitějších jevů

značí působení; jev u hrotu šipky je pouze pozměňován. Protože nám v této stati jde o typologii kauzálního myšlení, mají různé formy šipek rozlišit různé myšlenkové reprodukce a jazykové formulace objektivních vztahů.

¹¹ „Na příklad dráha, po níž se pohybuje dělostřelecký náboj, jak ukazuje zkušenost, závisí na společném působení celé řady příčin: na působení přitažlivosti, na odporu vzduchu, na počáteční rychlosti náboje, na velikosti a kvalitě prachové nálože, na stavu větru, na rotaci, kterou náboj dává šroubovitý závit v hlavní děla, na zahřátí náboje, jež vzniká třením o stěnu hlavně a o vzduch, na zmagnetování v magnetickém poli aj.“ (*Kategorie materialistické dialektiky*, red. M. M. Rozenal a G. M. Štraks (čes. př.), Praha 1958, s. 81).

¹² „Smíšení účinků spočívá v tom, že daný jev je následkem současného působení několika příčin a ne jakékoliv jediné příčiny.“ M. C. Strogovič, *Logika*, Moskva 1949, kap. 11, s. 302.

¹³ Kondicionalistickou formu mají laboratorní popisy („protokoly“) v experimentálních vědách; podobná forma je obvyklá u chemických rovnic typu: „látká A + látká B + katalyzátor + N cal = látká C + katalyzátor“.

(např. ve sféře společenské) prakticky nespočetné množství. Proto závisí do značné míry na poznávajícím, resp. vypovídajícím subjektu, které vezme v úvahu a které vynechá. Nadto výčet „podmínek“ nerozlišující jejich ontickou či praktickou závažnost velmi zkresluje objektivní skutečnost. Proto nerozlišující enumeraci „faktorů“ a „podmínek“ lze skutečnost nejen osvětlovat, nýbrž také zamlžovat a zastírat. Z toho důvodu např. analýzy historických procesů či faktů, které nejsou provedeny historickomaterialistickou metodou a nepostihují tedy podstatu historické skutečnosti, mohou mít z formální stránky velmi složitou, vybroušenou a erudovanou podobu. Rovněž v polemice může kondicionalistický výčet sehrát negativní úlohu. Bylo by dokonce možné připočítat jej k polemickým fintám, či „figurám zápasu perem“ Čapkova Marsyase, protože povznesené pseudoučeným výčtem faktorů lze blokovat a diskreditovat protivníkovu úsilí o výklad podstaty diskutovaného jevu.

Formy rozlišující závažnost antecedentů

Z uvedených důvodů naše myšlení nemá charakter kondicionalistický (kondicionalismus byl ostatně již mnohokrát předmětem filosofické kritiky), nýbrž snaží se postihnout především to, co je podstatné a neinklinuje k dlouhým výčtům podmínek. Pokud dojde k myšlenkovému zachycení několika antecedentů,¹⁴ podtrhuje ten, který se v dané situaci jeví jako nejdůležitější.

Pokud jde o pojmovou a jazykovou formu, rozlišení faktorů co do důležitosti se uskutečňuje přiřazením přívlastků („hlavní“ příčina, „vedlejší“), užitím různě odstíněných sloves („vyvolává“, „působí“, „ovlivňuje“ apod.), i adverbiální charakteristickou („především“, „zejména“, „také“, „vedle toho“). Přirozený jazyk má pro tento účel bohatou škálu prostředků. Toto jazykové bohatství také dokládá, že podobné rozlišování je pro naše myšlení běžné.

Zvláštní pozornosti zasluhuje nomenklatura rozlišující různé *typy* genetických antecedentů (tedy — vyjádřeno v rovině jazyka — rozlišování pomocí substantiv). Jako kauzální kategorie zdomácněly ve filosofické tradici především pojmy „příčina“ a „účinek“. Ve skutečnosti však existuje daleko bohatší paleta kauzálních kategorií. Často a běžně užívaný je např. termín „podmínka“. V minulých letech se v marxistické filosofii usilovalo o definitorní rozlišení „příčin“ a „podmínek“. Někdy se uvádělo, že příčina nebo příčiny jevu „vyvolávají“, kdežto podmínky pouze „spolupůsobí“. Tyto charakteristiky však nutně vedly ve svých aplikacích k rozpakům, a to zejména proto, že již tehdy bylo do jisté míry jasné, že jev ve své (v moderní terminologii) totalitě geneticky vyplývá z celého souhrnu svých antecedentů. Otázka, které z nich mají být zdůrazněny a nazvány příčinami, zůstávala proto otevřená. Z těchto důvodů byly uvedené charakteristiky upřesněny tézí, že příčiny určují kvalitu (podstatný ráz) ná-

¹⁴ Termín „genetický antecedent“ pokládáme za nejvýstižnější a zcela neutrální označení kteréhokoli jevu, který je spjat se vznikem následku; v tomto smyslu používáme i termínu „faktor“. Naproti tomu pojmy „příčina“ a „podmínka“, jak ukážeme v dalším výkladu, implikují již určité hodnocení.

sledku.¹⁵ Tato formulace skutečně vystihuje ráz některých procesů.¹⁶ V jiných případech ovšem i rozlišování podle tohoto schématu se stává iluzorním, takže nám zbývá prostý závěr, že pojmy „příčina“ a „podmínka“ slouží našemu myšlení k rozlišení genetických antecedentů o různém stupni podstatnosti. Pojem „podmínka“ je tak příbuzný s pojmem „vedlejší příčina“, resp. „spolupříčina“ (např. *συναίτια* u Platona).¹⁷

K pojům této skupiny patří i „okolnost“ (antecedent o ještě nižším stupni podstatnosti) a filosoficky zajímavý pojem „podnět“. Ve filosofické literatuře označuje slovo „podnět“ antecedent, který je sám o sobě nicotný, v dané situaci však vedl k završení určitého komplexu antecedentů a tak k realizaci následku. Tak lze např. říci při líčení známých událostí na křižníku „Potěmkin“, že podání zkaženého masa bylo pouhým podnětem vzpoury, příčiny však byly mnohem hlubší. Pojem „podnět“ jako součást určitého interpretačního postupu je dosti běžným prostředkem při výkladu lidské činnosti. Při výkladu procesů v mimolidské oblasti působí poněkud uměle (část jeho funkce přejímá v této sféře pojem „mezní podmínka“).

Proti všem jmenovaným pojům stojí v kontrárním vztahu pouze pojem *účinku*, resp. *následku*. U těchto pojmů si praxe diferenciaci co do podstatnosti nevynutila.¹⁸

V předchozím výkladu jsme znázorňovali různé typy kauzálních vztahů schématy. Budeme-li podobně postupovat i nadále, nemělo by to být chápáno jako projev dětinského grafomanství; — má-li nám symbolika usnadnit pochopení složitějších výkladů, je třeba zavádět ji postupně — počínaje modely relativně jednoduchými.

Pokusíme se teď schematicky znázornit kauzální výklad rozlišující genetické antecedenty podle jejich podstatnosti:

(P_m = podmínka, O = okolnost)

¹⁵ Srov. např. V. P. Tugarinov, *Sootnošeniye kategorij dialektičeskogo materializma*, Leningrad 1956; M. M. Rosental, *Marxistická dialektická metoda*, Praha 1948.

¹⁶ Podle tohoto pravidla například za příčinu onemocnění tuberkulosou plic označíme infekci Kochovým bacilem, kdežto oslabení organismu (např. nachlazením nebo podvýživou) budeme pokládat za pouhou podmínku.

¹⁷ Pro úplnost ještě připomínáme pojem „nezbytné podmínky“ (*conditio necessaria*, *conditio sine qua non*). Je očividně praxeogenní (= podmínka, za které někdo chce, může, musí atp. něco udělat) a je použitelná při charakteristice některých, nikoliv však všech dějů.

¹⁸ „Účinek a „následek“ (a takřka stejně znějící slova slovenská) se svým významem zhruba kryjí. Proto jich v naší studii používáme záměnně. Nejsou však plně synonymní: „účinek“ je jev, který souvisí s příčinou bezprostředně, naproti tomu „následek“ jí může být časově i geneticky vzdálenější. Analogicky to platí o německých pojmech „Wirkung“ a „Folge“, francouzských „l'effet“ a „consequence“ a pod. Některé jazyky tuto možnost rozlišení nemají.

Je-li faktorů stejného řádu více, má úvaha např. formu:

Podstatnost nebo nepodstatnost může být naznačena i adjektivy; může být např. rozlišena „hlavní příčina“ a „vedlejší příčina“:

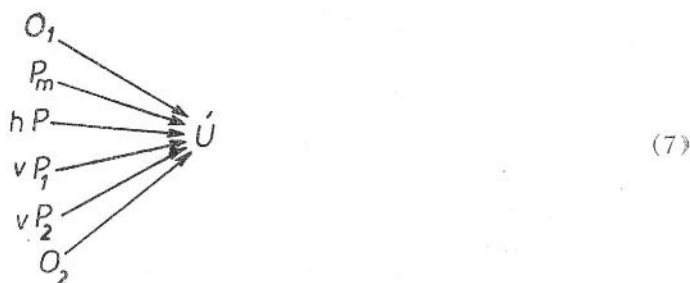

Často dochází ovšem k tomu, že v kauzálním výkladu se vůbec nevyskytuje termín „příčina“ nebo „podmínka“ apod. Kauzální vztah je v takových případech naznačen jinými jazykovými prostředky, např. slovesnými vazbami typu: (6') „Zkoumaný jev je vyvolán (jevem) *K*, *spolupůsobí-li L*, ovšem ani *M není bez vlivu*“. (Jde zřejmě o výklad typu (4)).

Kauzální vztahy bývají formulovány v přirozeném jazyku a přirozený jazyk má mnoho možností, jak vyjádřit takový vztah a rozlišit míru závažnosti genetických antecedentů.

Problém zachycení vztahů mezi antecedenty

Teoreticky vzato, může kauzální výklad ve vysoce vyvinuté formě mít toto schéma:

Takový kauzální výklad by byl skutečně velmi podrobný; mimo to by nebyl ploše kondicionalistický. Přesto se s výkladem podobného typu nikde nesetkáme; přinejmenším jde o velmi málo pravděpodobnou formu. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že zatímco z jednoho hlediska by racionální reprodukce jisté skutečnosti realizovaná schématem (7) byla příliš (a zbytečně) náročná a složitá, z jiného hlediska by naopak byla nedokonalá. Tím by došlo k málo pravděpodobnému spojení myšlenkových prostředků různě vysoké úrovně.

Jestliže totiž někdo rozpozná celou řadu faktorů, které svým spolupůsobením vyvolávají následek, a dokáže-li navíc podrobně zvážit a srovnat jejich význam a podstatnost, patrně mu neujde, že mnohé z faktorů (příčin, podmínek atd.) jsou ve vzájemných závislostech a že k hlubšímu pochopení zkoumaného procesu je třeba zachytit i jejich vzájemné vztahy nebo alespoň některé ze vztahů. Nepoužije proto schématu ryze additivního, jakými byla schémata dosud uváděná; nebude klást faktory *vedle sebe*, nýbrž pokusí se postihnout vztahy alespoň mezi některými z nich. Zatímco tedy schéma (7) je spíše umělou učebnicovou konstrukcí, reálně se může vyskytnout postup s menším počtem rozpoznaných antecedentů, avšak se zachycením alespoň jednoho vztahu mezi nimi. Tak například komplexní rozbor úspěchů nebo neúspěchů ve výrobním závodě nebo rozbor politického problému může mít schéma

popřípadě zachytíme-li vztah mezi dvěma antecedenty jako oboustranný (a rozlišíme-li závažnost antecedentů tak, že to není schématicky znázornitelné), může mít výklad formu¹⁹

Častá jsou však schémata ještě elementárnější. Tak například drobné vědecké studie nebo obsáhlejší dobrá novinářská úvaha může mít formu:

¹⁹ Tak např. výklad o příčinách vystoupení kontrarevolučních sil v Maďarsku r. 1956 lze stručně provést výčtem hlavních příčin — (A) chybná, dogmatická politika stranického vedení M. Rákosiho, (B) akce pravice uvnitř strany, vedené zejména Imre Nagym, (C) působení domácích buržoazních sil, (D) působení mezinárodního imperialismu. Výklad pak lze prohloubit poukázáním na dialektický vztah mezi oběma prvními faktory: Každá politická chyba stranického vedení posilovala pravici a podněcovala ji k akci; naopak každá akce pravice tlačila stranické vedení dále do sektářských pozic a tím k dalším jednostranným chybným rozhodnutím. (Jde o schéma výkladu, který podal maďarský politický pracovník Péter Hovasz jako odpověď na dotaz v diskusi 28. května 1970 v Brně. Protože výklad mohl být jen stručný a byl určen aktivistům strany, která právě sama překonávala krizi, lze jej pokládat za příklad genetického výkladu, který je adekvátní po stránce obsahové i formální.)

Antecedent P_2 v tomto schématu není produktem antecedentu, je jím pouze ovlivněn. Kdyby tomu tak bylo,

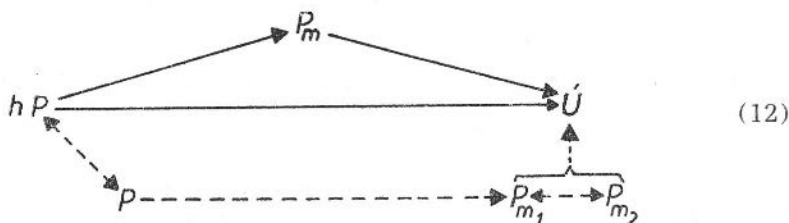

mohli bychom ve slovním vyjádření říci, že P_1 vyvolává účinek dvojím způsobem, jednak přímo, jednak prostřednictvím P_2 .

Máme-li kauzální výklad přiblížit soudobým formám teoretického myšlení, musíme do našich úvah zahrnout i vztahy oboustranného působení, které v různých bohatě diferencovaných formách exponovala již německá klasická filosofie. Pokusíme se i v tomto případě uvést výklad schématicky:

Představme si nyní kauzální výklad, který uvažuje o vztazích jednostranných i oboustranných, vidí celý komplex jevů geneticky spjatých s následkem a snaží se je rozlišit co do jejich závažnosti

Takový výklad je již relativně dokonalou formou postižení skutečnosti, je značně náročný a přitom není tak vzácný a neobvyklý, jak by se mohlo zdát. Ten, kdo není vědeckým pracovníkem, setká se s úvahami tohoto typu nejčastěji ve sféře, jež je předmětem obecného zájmu, a složitost problému přitom nedovoluje přílišné zjednodušování: v oblasti úvah a rozborů politických a národohospodářských. Uvedme příklad ze sféry ekonomické: v roce 1969 se mnoho

diskusí týkalo zdrojů inflačních tlaků v našem hospodářství. Tyto diskuse byly seriózní (úměrně obtížnosti problému) a poměrně komplexní. Příčiny byly spatřovány v neuspokojivém vývoji produktivity práce, daném poklesem pracovní morálky, v nepodloženém prudkém zvyšování peněžních příjmů obyvatelstva, v hromadném vrhání úspor obyvatelstva na trh; dále v tom, že podniky, nezdařenou reformou takřka zbavené státní kontroly, přitom však sdružené do monopolů různého typu, začaly hromadně zvyšovat ceny a prostředky takto získané chtěly na trhu znovu realizovat, a to i za cenu přeplácení v nákupech a investicích; celkovou situaci zhoršovalo množství nedokončených (umrtvených) investic.

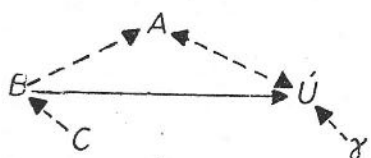
Předpokládáme, že takový výklad zhruba odpovídal skutečnosti. Povšimněme si jednotlivých faktorů, které jsou v úvaze připomínány. I laik, neekonom, pozná, že některé spolu vzájemně souvisí nebo mají ještě hlubší společné kořeny. Například oslabení řídicí funkce státu vůči podnikům plyne z realizace jisté ekonomické koncepce, která omezila státní řízení za podmínek vysoce monopolizované výroby. (Tato koncepce měla ovšem úzkou souvislost s určitými ne vždy zcela jasnými či jasně formulovanými koncepcemi politickými.) To umožnilo podnikům zvyšovat ceny i mzdy, tedy prosazovat vlastní zájmy na úkor zájmů celospolečenských. Protože podniky disponovaly stále většími prostředky, zvyšoval se i tlak v oblasti investic. Tyto procesy, které samy o sobě by byly s to vyvolat inflaci, probíhaly nadto za vypjaté politické situace, kdy ze strany obyvatelstva bylo očekáváno a vyžadováno mnoho pozitivního, avšak na pracovní proces se v mnohých situacích lidé soustředili v daleko menší míře než dříve. Tím se nerovnovážný stav zvyšoval — málo přehledná politická situace, časté poruchy v zásobování a především opětovné zvyšování cen vedly pak zákonitě k tomu, že značná část obyvatelstva usilovala o realizaci mnohaletých úspor, což vyvolávalo na trhu časté extrémní situace.²⁰

Kdokoli — i ten, kdo by se pokusil uvedený problém vysvětlit poněkud jinak — nechtěl-li by otázku zjednodušit, pojal by ji komplexně jako děj, v němž řada skutečností složitým způsobem spolu vzájemně souvisí. S myšlením tohoto typu se i běžný občan setkává častěji než dříve — připomeňme jen úvahy o příčinách vysoké rozvodovosti nebo o příčinách rostoucí kriminality mládeže. V obou případech se setkáváme s poukazy na skutečnosti rázu sociologického, etického i historického, majícími charakter lokální, celostátní i mezinárodní. V druhém z obou případů lze např. uvažovat o uvolňování svazků uvnitř rodiny, o rozpadu některých dalších mikrostruktur, o postupné urbanizaci obyvatelstva a anonymitě jedince ve velkých městech, o otázce odcizenosti práce v soudobé industriální společnosti, o vzrůstajícím množství volného času a problémech spojených s jeho smysluplným využitím, o úpadku etické a estetické výchovy mládeže, o problému autority osobností a institucí, o změnách v oblasti hodnot.

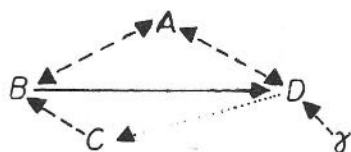
Vysvětlujeme-li podobný složitý jev, uvědomujeme si často, že faktory námi

²⁰ Fakta zde uváděná jsou obecně známa z každodenní skutečnosti a z denního tisku. Při jejich výčtu jsme se mimo jiné opírali o analýzu ekonomické situace, kterou provedl v létě r. 1970 v tisku a v rozhlasu Ing. Václav Hůla, místopředseda federální vlády.

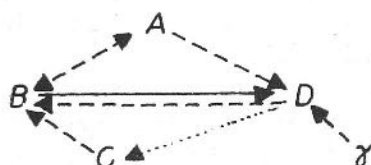
uváděné nejsou stejného řádu, že jedny jsou podmíněny druhými, některé z faktorů že jsou dokonce jen deriváty faktorů jiných, nebo že to jsou jen jevové formy hlubší skutečnosti, která v úvaze vůbec není zahrnuta. Navíc je ovšem jasné, že myšlenkový obraz takové těžce postižitelné skutečnosti je vždy částečně ovlivněn subjektem a jeho racionalitou. Vezmeme-li v úvahu složitost takových výkladů, zjistíme, že schémata typu (12) v některých případech nedostačují k pochopení vztahů, které svým myšlením reflektujeme. Pokusíme se tedy naznačit několik schémat o malém počtu členů, avšak se složitějšími vztahy:

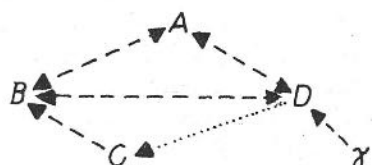
(13)

(14)

(15)

(16)

Uvedená skupina modelů je významná tím, že ukazuje, jak plynulý je přechod mezi složitějšími postupy kauzálními a interpretací strukturální; stěží lze stanovit mez dělící postupy kauzální a strukturálně-dynamické.

Ve všech těchto modelech je zaveden prvek, který se tak usilovně snažila zachytit marxistická literatura v druhé polovině padesátých let — totiž „zpětné působení následků“. Autoři slovníků, učebnic a dalších prací v té době, ve snaze obohatit zjednodušující a málo aplikabilní schéma, obecně tvrdili, že „následek (vždy) působí zpětně na příčinu“, resp. (každý) následek působí na svou příčinu.²¹ Taková tvrzení ovšem nelze v této formě přijmout. Vznikla ostatně spíše dedukcí z určitých představ o dialektice než analýzou skutečného myšlení. Naopak velká většina kauzálních schémat má *právem* formu jednosměrnou, nezahrnující prvek zpětného působení, např. proto, že zobrazují řád skutečnosti v jeho časové posloupnosti, nebo zachycují lidskou činnost, která svou podstatou není zvrtná. Řečeno filosofickými termíny: pokud svou úvahou prostě reprodukuje transformace objektivní měnící se reality, je naše úvaha nutně jednosměrná. Jde-li však o to, jak zachytit v dynamice dění i některé vztahy mezi entitami, existujícími *současně*, uvažujeme pak i o jevech, jež daly vzniknout jiným, a trvající dále jsou jimi zpětně ovlivňovány. Model, který zachycuje durativní (trvající) příčiny a simultánní existenci jejich produktů, musí zcela samozřejmě v mnohých případech vzít v úvahu i existenci „zpětného působení

²¹ Srov. např. Rozenal — Judin: *Stručný filosofický slovník*, heslo Příčinnost, Praha 1955; *Základy marxistické filosofie*, Praha 1960, s. 213—215, 221 aj.

následku.²² Klasickým příkladem takového vztahu je vztah člověka a jeho díla. *Člověk vytváří dílo*. To je kauzální relace ve své nejčistší podobě; z jejího myšlenkového zobrazení je kategorie kauzality odvozena. *Dílo zpětně ovlivňuje člověka*, v jistém smyslu *mění svého tvůrce*. Tato myšlenka — nehledě na různost jejich formulací — patří k nejzákladnějším v marxistické filosofii.

Pro náš problém je významné, že zavedením představy „zpětného“ působení jevu geneticky sekundárního („následku“) jsme postoupili k výkladům, které můžeme nazvat „strukturálními“ a v některých případech dialektickými.²³

Uvažujeme-li o situaci, kdy jev dosud zkoumaný jako následek určitých příčin sám působí na jevy, které jej vyvolávají, nemáme vlastně právo označovat jej v tomto kontextu stále jako „následek“, i když jej samozřejmě stále budeme pokládat za geneticky sekundární. V průběhu těchto úvah se však zařadil mezi jevy, jejichž vztahy zkoumáme.

Pro symboliku, již jsme zavedli, z toho plyne triviální důsledek; nemáme již důvodu označovat některý z jevů zvláštním znakem (např. U = účinek) — což se nakonec objevuje už ve schématu (14). To ovšem lze chápat jen jako vnější výraz toho, že určitý jev pozbyl svého privilegovaného postavení v našich úvahách.

Řečeno jinými slovy: v dřívějších typech úvah jsme viděli pohyb tak, že pramenil v různých antecedentech a ústil v „následku“; „následek“ měl tedy v našem myšlení zvláštní postavení v tom smyslu, že byl podnětem k naší úvaze a naše myšlení směřovalo k němu. Ve schématech do značné míry strukturalizovaných, v nichž i o jevu geneticky sekundárním se uvažuje jako o účastníku interakce,²⁴ není však již myšlenková dominance jednoho jevu tak jasná; podle okolností můžeme učinit předmětem úvahy i některý jiný prvek. Strukturální charakter úvahy je ovšem zcela jasný v případě, kdy žádný ze zkoumaných jevů není „produktem“ jevu jiného, tj. žádný není geneticky sekundární vzhledem k jevu jinému, a uvažujeme o vzájemných vztazích mezi jevy složitě spolu souvisejícími.²⁵

V této souvislosti je na místě, abychom připomenuli, že kauzální schéma je a patrně navždy zůstane dominantní formou myšlenkové reprodukce dynamiky

²² Téži o „zpětném působení následků“ lze chápat jako velmi prostou kombinaci elementárního kauzálního schématu a představy „vzájemného působení“ nebo „vzájemné souvislosti“. V marxistické literatuře však nemusí jít o ploché spojení těchto myšlenek; již v období vrcholící německé klasické filosofie je tato problematika spjata s celou plejádou asociací, jejichž genetické jádro bychom mohli symbolizovat (pomineme-li starší fichtovskou verzi) hegelovskou triádou, která, chápeme-li ji časově, zahrnuje i prvek simultánnosti: *Původní* (das Ursprüngliche, das Gegebene, Positum = das Positive) dává vznik jinému (das Andere, das Negative); z jejich vzájemného vztahu roste *syntéza*, která je zdrojem dalšího dialektického pohybu.

²³ První krok, což je ostatně zřejmé, jsme učinili, když jsme začali uvažovat o vzájemných vztazích mezi antecedenty (příčinami, podmínkami).

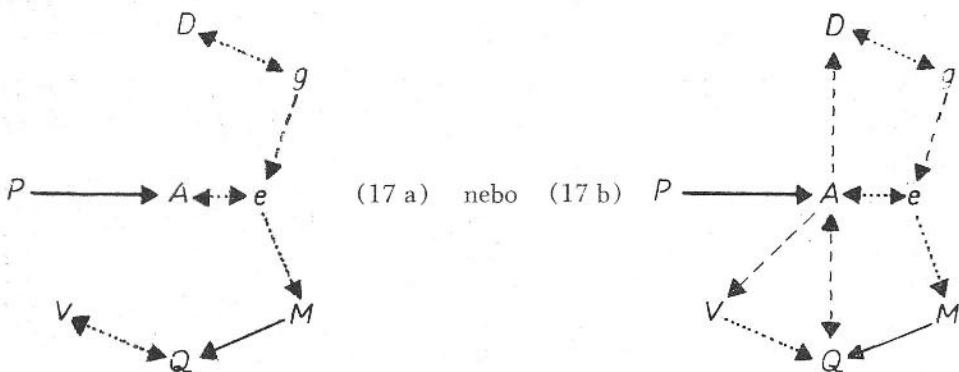
²⁴ Srov. schéma (15).

²⁵ Srovnej schéma (16). Strukturální, příp. dialektický ráz však mají nesporně i úvahy, které některý jev (některé jevy) pokládají za geneticky druhotné vzhledem k jiným, zkoumají však i jejich interakci s jevy, z nichž vznikly i vztahy těchto jevů navzájem (jde o úvahy typu (14) a (15). Jde o poměrně častý způsob výkladu, protože odpovídá dosti běžným situacím v objektivní realitě.

pohybu. Z toho důvodu se mohou objevit a pravděpodobně objeví při výkladu složitější struktury výroky kauzální. Přitom ani není nutné, aby v souboru prvků, které vytvářejí strukturovaný systém, byly některé prvky vůči jiným geneticky sekundární. Analytický způsob našeho myšlení nás vede k tomu, že uvažujeme nejen o onticky samostatných entitách ve smyslu aristotelských „podstat“ (tj. o věcech, bytostech apod.), nýbrž i o vlastnostech, kvantitách, vztazích a jejich změnách. Proto se také můžeme ptát po příčinách změny určité vlastnosti, vztahu atd. Konec konců základem takové změny může být docela prostý kauzální vztah. Proto při myšlenkové reprodukci složité struktury některé vztahy patrně zobrazíme jako kauzální, jiné opět adekvátně skutečnosti budeme chápat jako vztahy složitějšího typu.

Jako příklad můžeme uvést náš pohled na lidské tělo. Lékař (a zřejmě i většina laiků) je vidí jako složitě uspořádaný organismus; celkový pohled je tedy strukturní, případně strukturně dialektický (omlouváme provizornost této terminologie). Určitý proces uvnitř těla, souvislost mezi patologickými jevy apod. však mohou být vyloženy poměrně jednoduchou kauzální formou. Mohou, avšak nemusí; je možné podat také složitější výklad. To závisí na tom, jaký cíl lékař, resp. jiný mluvčí svým výkladem sleduje. — Zcela analogická je situace, jde-li o výklad společenských jevů; mluvčí je může vidět v celé jejich složitosti a přesto souvislost vyjádřit jednoduchým kauzálním postupem. To je opět dáno jak objektem (charakterem jevu, který zjednodušení připouští), tak subjektem (cílem mluvčího, v některých případech i jeho schopnostmi).

Zcela nezbytně ovšem dojde ke kombinaci kauzálního a strukturálního pohledu tehdy, chce-li poznávající subjekt (myšlenkově k tomu kvalifikovaný) interpretovat vnější zásah do složité struktury, např. patogenní nebo terapeutický zásah do organismu:

Ve skutečnosti je ovšem reakce organismu mnohem složitější a komplexnější — na podstatnější zásah vlastně reaguje celý organismus. Schéma (17) snad může být zobrazením toho, co si lékař v závažnějším případě *uvědomí*. Velmi rozmanitou formou ovšem může mít *výpověď* (jakékoliv sdělení), které lékař o uvedeném případě učiní. Pole její variability sahá od nejjednoduššího kauzálního výroku ($P \rightarrow \dot{U}$) až po výklady formálně velmi složité.

Uvedené příklady nás přivádějí k dalšímu tématu našich úvah: k rozlišení mezi celkovým *viděním skutečnosti*, přesněji určité oblasti, části skutečnosti, a *aktuálním výrokem*, týkajícím se této oblasti skutečnosti nebo některých jejích prvků a momentů. Vratme se ještě k obrazu lidského těla jako příkladu složité strukturovaného útvaru. Celkový strukturálně-funkcionální (otázku terminologie ponechme stranou) obraz lidského těla má lékař ve své hlavě, je dán jeho vědomostmi. Tento obraz je po formální stránce nepochybně velmi složitý. Vyzbrojen viděním lidského těla uvažuje lékař o určitých dílčích problémech a pronáší dílčí aktuální výroky. Forma těchto výroků je různá; jiná v případě, že jde o universitní přednášku, jiná tehdy, jde-li o radu lékaře-praktika pacientovi. Obecně lze předpokládat, že aktuální, skutečný výrok je formálně jednodušší (i obsahově chudší) než celek vidění určité oblasti skutečnosti. Platí to asi i o sděleních nejsložitějších: i učebnice fysiologie, která podává vysoce složitý obraz lidského těla, byla zřejmě napsána autory, kteří skutečnost vidí sami v ještě bohatších souvislostech.

Čtenářům je jistě známo, že některé drobné práce Marxovy nebo Leninovy mají argumentaci co do myšlenkové formy poměrně jednoduchou. Přitom jejich vědění o skutečnosti bylo velmi hluboké a komplexní; to je patrné z celého *souboru* jejich prací a z jejich jednání — ostatně i z toho, *kterým* problémům se ve svých drobných statích věnují.

Je to dáno tím, že *vědění* není obsahově ani formálně totéž co *sdělení*. Tomuto rozlišení věnuje filosofie a obecná metodologie většinou málo pozornosti; obvykle se pokládá za podružnou otázku. Jde-li nám však o interpretační postupy, nelze je zanedbat. Nemůžeme postupovat jako logikové, které zajímají pouze výroky, tedy to, co se sděluje. Rovněž se nemůžeme omezit na gnoseologické úvahy o vztahu *skutečnost — její odraz (či obraz?) v našem poznání*. Pro metodologa či teoretika interpretace jsou významné tři faktory: *skutečnost — myšlenka — sdělení*. Vyjádřit racionální postižení skutečnosti slovy, tj. sdělit své poznání skutečnosti, je problém v mnohých případech obtížný. Proud slov je jednorozměrný, skutečnost mnohorozměrná. Jak táhnout čáry, kterými ji kreslíme? Nejobtížnější je reprodukovat dynamickou strukturu. Kde začít? Práce historika jako interpreta nejsložitějších dynamických struktur proto patřila vždy k nejnáročnějším v ohledu noetickém i pokud jde o literární zpracování poznatků.

Problém slovního tlumočení určitého poznatku je znám ovšem nejen každému vědci a spisovateli, zná jej i učitel, popularizátor, každý, kdo někdy chystal na nějaké téma referát, diskusní příspěvek, a obecně kdokoli, kdo uvažoval, jak něco sdělit. Připomínáme zde tento problém proto, aby bylo zcela zřejmé, že i ten, kdo svým myšlením postihl složitou skutečnost způsobem nanejvýš dokonalým, může — za určitých okolností — vyjádřit své poznání poměrně prostě, aniž by tu byl patrný jakýkoli rys primitivnosti. V mnohých případech právě poměrně prosté, myšlenkově jasně uspořádané a formálně dosti jednoduché vy-

jádření bývá vnějším výrazem relativně dokonalého racionálního zvládnutí skutečnosti. Příkladem mohou být mnohé projevy Leninovy anebo — v odlišné rovině — způsob, jak někteří úspěšní vysokoškolští učitelé nebo popularizátoři vědy spojují relativně dokonalé vědění s poměrně prostým vyjádřením. A naopak, výklad formálně složitý může v některých případech mystifikovat. — Příklady z dějin filosofie jsou dobře známy, bylo by možné uvést i práce české. (Snobská část publika ovšem více cení texty temné, protože je eo ipso pokládá za hluboké.)

Jakkoli tedy složitá strukturálně-dialektická schémata jsou relativně velmi dokonalou formou postižení skutečnosti, výrok formálně složitější nemusí být hodnotnější než výrok poměrně prostý. Důležité totiž je, jak dokonalým myšlenkovým postižením světa je podložen. Jestliže někdo určitou oblast skutečnosti poznal relativně dokonale a má potřebné intelektuální předpoklady, pak ví, jakým způsobem má poznatek podat, kde a jakým způsobem může zjednodušit, do jaké míry (nesmí překročit jistou mez) a vezme v úvahu i cíl či účel sdělení a osobnost adresáta. — Z formální jednoduchosti vyjádření nelze tedy bezprostředně soudit na jeho primitivnost.

Problém adekvátní formy

Naše studie se pokusila ukázat, že progresivní rozvoj lidského poznání vede k stále hlubšímu poznání neobyčejné složitosti reality — k poznání stále složitějších vztahů ve skutečnosti lidské i mimolidské. Ukázali jsme zároveň, že to vede ke vzniku stále složitějších forem genetických výkladů o vzniku jevů, že však pokud jde o sdělení, užití těchto forem závisí na celé řadě okolností.

Vzniká proto otázka, která forma genetického výkladu je v tom-onom konkrétním případě optimální. Odpověď není snadná. V běžném životě obvykle na prostou otázku stačí odpověď typu $P \rightarrow \bar{U}$. Ptáme-li se syna, proč donesl čtyřku z matematiky, nečekáme, že začne výkladem o zděděných rodových dispozicích a o charakteru rodinné výchovy. Čteme-li v novinách v „Černé kronice“ o dopravní nehodě, spokojíme se s tvrzením, že řidič „jel nepřiměřenou rychlostí“, ačkoliv toto globální hodnotící tvrzení by bylo jistě možné rozložit v řadu antecedentů a ukázat, že na genezi nehody se podílel leckdo, třeba i městská správa komunikací. — U náročnější úvahy vnitropolitické, mezinárodně-politické, ekonomické apod. patrně budeme očekávat výkladovou formu poněkud složitější, a právě tak u vědecké práce budeme očekávat výklad formálně složitější, a to úměrně počtu stránek.

Složitost našeho sdělení ovšem primárně závisí na složitosti skutečnosti, avšak ta je v podstatě nevyčerpatelná. Proto v praxi složitost sdělení závisí jednak na našem vědění, na rozsahu sdělení, který nás vede k větší či menší redukci, a na cíli sdělení, který v sobě zahrnuje i náš vztah k adresátovi.

Je opravdu nesnadné shrnout vše do nějakého pravidla normativního charakteru. Kdo by pokládal za zcela nezbytné nějaké pravidlo vyslovit, snad by je mohl formulovat negativně: výklad jevu by neměl být zjednodušen více, než to situace vyžaduje. To proto, že schopnost formálně složitějšího výkladu

je velmi výraznou vymožeností naší soudobé společnosti; či chcete-li — patří k výrazným vymoženostem komunikace mezi lidmi na prahu vědecko-technické revoluce — souvisí totiž s vyšším stupněm poznání skutečnosti.

Soudobé poznání a soudobý život nás k složitějším formám výkladů nenutí, lépe řečeno nutí nás k nim jen podmíněně. Naše současnost nám však složitější formy genetických výkladů *umožňuje*. Tento fakt snad není příliš nápadný a leckdo jej snad může i přehlédnout. Reflektuje však způsobem velmi hlubokým, že člověk svou teorií i praxí se stále dokonaleji zmocňuje skutečnosti, která jej obklopuje.

ВВЕДЕНИЕ В ТИПОЛОГИЮ КАУЗАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ

Яромір Б а р т о ш

Автор рассматривает современное каузальное мышление и его использование в повседневной жизни, в науке, публицистике, в политических и экономических статьях. Он показывает, что оно имеет множество форм, начиная приемами совсем простыми и кончая очень сложными, постепенно переходящими в структурно-динамические или же структурно-диалектические формы.

Наиболее простые изложения, учитывающие одну причину и одно следствие, которые сильно упрощают объективную диалектику событий, но все-таки схватывают объективные отношения, с определенной точки зрения и в определенной ситуации выступают в качестве наиболее важных. Поэтому именно так мы мыслим в области практической жизни, а иногда и в прикладных науках. Лишь в девятнадцатом веке, когда отдельные науки (и, разумеется, немецкая классическая философия) уже давно использовали более сложные приемы, пробивает себе дорогу знание многопричинности явлений. Концепции многопричинности, однако, угрожала бы опасность впасть в плоский кондиционализм, если только она не отличала бы существенность предшествующих воздействующих факторов. В естественных языках мы наблюдаем разные способы выявления существенности действующих факторов посредством прилагательных (главный, второстепенный), наречий, глаголов (вызывает, содействует) и особенно существительных: причина, условие и обстоятельство (попытки различать эти понятия по-другому не имеют общего значения).

Более сложная форма каузального мышления возникает тогда, когда схватывает также взаимоотношения предшествующих факторов (причин, условий и т. п.) или же обратное воздействие следствий на некоторый из предшествующих факторов, которое зачастую происходит тогда, когда воздействующий фактор и следствие происходят одновременно. С анализом подобного рода мы встречаемся не так уж редко, как может показаться с первого взгляда. Такая форма, кроме обширных научных работ, свойственна иногда также серьезным политическим или экономическим статьям, предназначенным для широкого круга читателей. (В статье приводятся примеры.) Это дано значением темы и потребностью обращаться к гражданам социалистического государства с разбором ситуации во всей ее комплексности.

Автор далее уделяет внимание некоторым другим проблемам и, наконец, рассматривает различия между познанием и сообщением, между формой образа объективной реальности в нашем мышлении и актуальным высказыванием: форма каузального изложения дана как

самой действительностью, так и тем, как она схватывается в мысли говорящего (или пишущего) и целью сообщения (то есть личностью адресата и общей ситуацией). Поэтому и тот, кто видит процессы в множестве их взаимосвязей, может выражаться просто. Способность выражаться просто может даже свидетельствовать о высоком мастерстве говорящего. Однако способность видеть действительность во всем богатстве ее взаимосвязей и умение передать такую картину другим, является очень ценной способностью человека на пороге научно-технической революции. Поэтому наше познание и сообщение должно быть по своему содержанию и по форме всегда настолько богатым, насколько этого требует цель и позволяет ситуация.

AN INTRODUCTION TO THE TYPOLOGY OF CAUSAL THINKING

Jaromír Bartoš

The author deals with the contemporary causal thinking as it is used in common life, in science, in journalistic and in political and economic analyses. He points out that this thinking has many forms: from the very simple proceeding to very complicated proceedings that pass continually into structural-dynamic or structural-dialectical forms.

The simplest interpretations reasoning about one cause and one consequence simplify very strongly the objective dialectics of events, but they catch the objective relation that in a certain regard (točka zreníja) and situation appears as the most important. That is why we always think like this in practical life and often also in applied sciences. As late as in the 19th century, when some sciences (and, of course, the German classical philosophy, too) had been for a long time applying much more complicated proceedings, the piece of knowledge that there are usually more causes began to assert itself. The conception of more causes would, of course, dangerously approach the flat conditionalism had it not differentiated the antecedent factors with respect to their substantiality. In natural languages this is done in various ways: by adjectives (main, subsidiary), adverbs, verbs (to make, to co-operate) and especially by nouns: the cause, the condition and the circumstance (the attempts at differentiating these notions are otherwise not generally valid.)

An even more complicated form of causal thinking originates if we reflect also the mutual relations among antecedent factors (causes, conditions etc.), eventually also the regressive operation of the consequence upon one of the antecedents, which often occurs if the antecedent and the consequence last simultaneously. Such relatively complicated analyses are not so rare as it might seem at the first sight. This form occurs — besides extensive scientific treatises — sometimes also in relevant political or economic analyses addressed to broad strata of population (examples are introduced in the paper). This is given by the relevance of the theme and by the need to show the citizens of the socialist state the situation in its full complexity.

The paper deals then with some further problems and concludes in an account of the difference between knowledge and communication, between a form of the picture of objective reality in our mind and a topical statement. The form of causal interpretation is given, first of all, by the reality itself, further by its record in the speaker's (eventually — writer's) mind and by the aim of the communication (i. e. also by the personality of the recipient and the general situation). That is why even he who can see the processes in their many objective

connections can express himself simply; the capability of expressing oneself simply may even testify the speaker's great mastery. In spite of that the capability of seeing reality in rich connections and to present this picture to other men belongs to the very valuable capacities of the man on the threshold of the scientific-technological revolution. Therefore our knowledge and communication ought to be so rich in contents and form, as their aim requires and the situation allows.